

AMIR TEMUR HARBIY YURISHLARI VA JANG SANATI.

Ziyodullayev Zafar Husan o'g'li .

Surxandaryo viloyati Termiz iqtisodiyot va servis universiteti talabasi .

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada Amir Temur harbiy yurishlari, ularning jang maydonidagi ahamiyati ,qurol –aslahalarga bo'lgan e'tibor , jangda qo'shinning qurol bilan ta'minlanish haqida so'z boradi .

KALIT SO'ZLAR: qurol-yarog' , ta'minot ,jang maydoni ,samaradorlik ,mexanizm.

Amir Temur har bir harbiy yurishdan oldin o'z lashkarlariga ogohlantiruvchi buyruq bergan. U buyruqni yetkazuvchi maxsus chopar bo'linmalari mavjud bo'lib, ular askarlarni yashash joylariga borib safarga o'tlanish to'g'isida habar berishgan. Buni eshitgan askarlar belgilangan maydonga zudlik bilan yetib kelishgan. Sohibqiron har bir yurishidan oldin harbiy ko'rik o'kazgan, buni o'tkazishdan maqsad esa lashkarlarning safar va jang mobaynidagi turli xil kutilmagan vaziyatlarni oldindan bartaraf etish hamda askarlarga jangovor ruh bag'ishlab, ularning har tomonlama zarur ta'minotini butlanganligini ko'zdan kechirish bo'lgan. “Yurish oldidan ko'rik qilib, lashkarim qayergacha borib yetishini bilmoqchi bo'ldim. Qarasam, to'rt farsang masofada lashkarim saf tortib turardi”. Ko'rikdan nafaqat jangovor qismlar, shuningdek ularni qurol-yarog', oziq-ovqat, kiyim-kechak zaxiralari ortilgan bir qator og'ir karvonlar ketma-ket o'tkazilgan . Shu bilan birga musiqachilar, muxandislar, tabiblar va shu kabi o'ziga xos bo'linmalar va anjom-aslaxalarini mavjudligini tekshirgan. Yetarli miqdorda cherik jam bo'lgach, barcha qo'shin turlari – yoychilar, nayzavarlar, qoruandozlar, sangandozlar, taxshandozlar, manjanaq, arroda va turicharx otuvchilar hamda boshqa askariy qismlar ko'rikdan o'tishgan. Temurbek armiyasida ichiga yonuvchi modda naft solingan ko'zachalar irg'ituvchi o't sochish quroli – ra'dning uzliksiz yetkazib berishni ta'minlovchi maxsus to'pchilar – ra'dandozlar mavjud bo'lgan. Sohibqironning bunday qat'iligi va o'ta talabchanlik harakatlari jangda g'anim ustidan qozoniladigan g'alaba uchun dastlabki qadam vazifasini o'tar edi. Amir Temur bunday ko'rik o'tkazishi bilan bir tomondan jangchilarning aslaxalarini tekshirsa, ikkinchi tomondan ulardagi yengilmas kuch bo'lgan jangovor ruhini ko'tarar edi. Ulug' Amir butun qo'shini oldida ularga bo'lgan yuksak ishonchini bildirar hatto har bir askarlar bilan ko'rishib, ularda o'zgacha g'urur uyg'otar edi. Amir Temur yaqinlashib kelganda, qo'shindagi har bir qism boshlig'i otidan tushib, unga o'z qismini ko'rsatar, jangchilarning abjirligi va chaqqonligini namoyish qilar, keyin tiz cho'kib, yerni o'par, Amir Temur sha'niga duo o'qib, uning g'alabalarini olqishlab, kerak bo'lganda uning uchun o'z jonini tikishga ham tayyor ekanligini izhor qilardi.

Amir Temur qo‘shin qismlari yoniga yaqinlashishi bilan jangchilarning hayqiriqlari Dashti Qipchoqni larzaga solardi . Amir Temur lashkarlari, qurol-yarog‘, anjom-aslaxa va qo‘shinning soni bilan ruhiy holatini bilish uchun kelgan ayg‘oqchilar buni ko‘rib dahshatga tushar edi. Aksincha dushman tomonidan tashrif buyurgan elchilarni esa ushbu ko‘rikka taklif etardi. Boyazid chorlovi bilan bo‘lgan jang oldi harakatlarda ham Sohibqiron dushman elchilariga hurmat ko‘rsatib ularni jangovor ko‘rikka taklif qiladi. Ko‘rik paytida qo‘shin boshliqlari Amir Temur uchun har narsaga tayyor ekanliklarini, o‘z hayotlarini unga xizmat qilishga bag‘ishlaganliklarini bildirib uning dushmanlari yerlarida bir dona ham o‘simlik va ko‘kat qoldirmaslikka, Usmonli Turk davlatini yo‘q qilishga qasam ichadilar . Elchilar bu qo‘shinning qudratini ko‘rib taajjubga tushishadi. Elchilar o‘z yertlariga qaytishi bilan bo‘lib o‘tgan barcha voqealarni o‘z hukumdorlariga aytib berishadi. Amir Temur bu ko‘rikni qilishi har tomonlama o‘zi uchun muoffaqiyat keltiradi. Chunki birinchidan o‘z qo‘shinlarini jihozlarini ko‘zdan kechiradi, ikkinchidan har bir bo‘linmalar oldiga borib ularga “ishonch” bildiradi. Bu esa o‘z navbatida qo‘shiniga eng kerakli ruhiy ozuqa, ya‘ni jangovar ruhni his etishi uchun asos bo‘ladi. Eng asosiy maqsadi dushman qo‘shinlarini jangovar ruhlarini sindirishga dastlabki qadam bo‘ladi. Elchilar Amir Temurning maqsadini ro‘yobga chiqaradi . Ulug‘ Temur mahorabaga otlanishdan avval qo‘shinni safarda oziq-ovqat ta‘minoti masalasi bo‘yicha qiyinchilik ko‘rmasliklari uchun ta‘minot bo‘linmalarini yuboradi. Bu bo‘linmalar yo‘l yo‘lakay oziq-ovqat g‘amlar, otlar uchun esa yemhashak to‘plab qo‘riqchi soqchi askar tashlab ketar edi. Amir Temur bu harakatlari bilan qo‘shinni safar mobaynida ham qisqa to‘xtalishlarni oldini olishi, ko‘zlangan marraga esa dushmani kutmagan holatda hujum qilishiga sharoit yaratar edi. Sohibqiron jang oldi tayyorgarligi ishlarida barcha qo‘shin turlarini ko‘rikdan o‘tkazib chiqar edi. Harbiy musiqachilarga to‘xtalib o‘tadigan bo‘lsak, bu bo‘linmaning xizmati, jangda asosiy jangchilarning xizmati bilan barobar bo‘lardi Temurning gerblar bilan bo‘lgan jangda ham musiqachilarning xizmati beqiyos bo‘lgan. Mixail Ivanin o‘zining “Ikki buyuk sarkarda. Chingizhon va Amir Temur: harbiy san’ati, strategiya va taktikasi” asarida keltirilib, “Astoydil himoyaga otlangan gerblar Temur qo‘shinlari hayqirig‘i, karnay va nog‘ora sadolarining tog‘dagi aks sado bilan qaytishidagi shovqindan shu qadar qo‘rqib ketdilar, natijada bor-yo‘qlarini tashlab, har tarafga qochishga majbur bo‘ldilar” . Amir Temur hattoki jangovar bo‘linmalardan tashqari moddiy ta‘minot bo‘linmalari bilan ham to‘laqonli qo‘shin ko‘rigida ishtirokini ta‘minlagan. Qo‘shin ko‘rigida e‘tiborni tortadigan tomoni safda “jangovar ayollar”dan tuzilgan bo‘linmalar, tabiblar, qurol-yarog‘larga texnik xizmat ko‘rsatuvchi temirchilar, qurolsozlar, chodir va hammom tiklovchilar, savdo-sotiq bilan shug‘ullanuvchi karvonboshilar bilan o‘zaro suhbatlashib, qo‘shinning moddiy va ma‘naviy ta‘minotini barcha omillar asosida, jumladan, mahsulotlar sifatli, belgilangan muddatida, uzluksiz va tizimli ravishda o‘z jangchilari uchun barcha

maishiy sharoitlarini yaratib bergan. Amir Temurning tarixdagi xizmati yana shundan ibkratki, u davlatchilik boshqaruv tizmi, ichki va tashqi siyosatning, tartib-qoidalari, huquqiy asoslarini yangi tarixiy sharoitda takomillashtirdi. Amir Temurning bu kabi jang oldi amalga oshirgan ishlari uning barcha yurishlaridan zafar bilan qaytishiga asos bo'ldi. Biz Sohibqiron shaxsini chuqurroq o'rgana boshladik, o'zligimizni va ajdodlarimiz jasoratlarini yengilmas kuch qudratini anglay oldik. Albatta, ularning harbiy salohiyati, jang maydonidagi qo'llagan strategiyasi va taktikasi – bu alohida boshqa mavzu. Lekin bu ulug' sarkardaning uzoqni ko'ra bilishi, o'z vaqtida kerakli bo'lgan tadbirlarni amalga oshirib, o'z askarlari qalbida chinakam vatanparvarlikni, jangovar ruhni singdira olgani biz uchun ulkan ibratdir.

Temuriylar harbiy san'ati — jahon g'arbiy san'ati rivojlangan Amir Temur va uning avlodlari, xususan, Bobur qo'shgan salmoqli hissa. Bu mutaxassislar, sarkardalar tomonidan shaklli ravishda e'tirof etilgan. Buyuk lashkarboshi va novator harbiy tashkilotchi hisoblanmish Sohibqiron intizomli armiya tuzishga, jang paytida qushin qismlarini oqilona boshqarishga, jang taqdirini hal qiladigan joylarga g'arbiy kuchlarni tezkorlik bilan yo'llashga, mavjud to'siq va g'ovlarni tadbirkorlik bilan bartaraf etishga, qo'shindagi jangovar ruhni yuksak darajada ushlab turishga erishgan. Amir Temur va temuriylar armiyasi chorvadorlar qatori kasibchilik, hunar mandchilik, dehqonchilik bilan mashg'ul o'troq aholidan ham askar to'plagan. Qo'shinda harbiy kuchlarning asosini tashkil qilgan oshliq askarlar bilan bir qatorda piyodalar ham xizmat qilgan. Sohibqiron Sharqda birinchilardan bo'lib armiyaga o't sochar qurol — to'p(ra'd)ni olib kirgan. Temuriylar davrida bu qurolning boshqa turlari (zarbzan, farangi, qozon va h.k.) keng yoyildi. Tog'li hududlarda jang harakatlari olib boruvchi maxsus harbiy qism va bo'linmalar tashkil qilingan. Amir Temur jahon harbiy ish tarixida 1bo'lib qo'shinni jang maydonida an'anaviy 5 bo'lakdan farqli ravishda 7 qo'lga bo'lib joylashtirish tartibini joriy etgan. Bu yangilik keyinchalik To'xtamish, Shayboniyxon singari sarkardalar tomonidan o'zlashtirilgan. Ibn Arabshohning guvovlik berishicha, Sohibqiron qo'shinida ayollardan iborat bo'linmalar bo'lib, ular erkaklar bilan bir safda turgan, qahramonlik va matonat namunalarini ko'rsatgan. Temuriylar armiyasi son jihatdan aniq tashkil etilgan, uning jangovar tartibi takomillashib borgan, uz vaqtining ilg'or qurol va texnikasi bilan ta'minlangan, qismlar bir-biridan kiyimbosh, bayroq va tug'lari bilan farqlangan. Bunday farqlanish jangda qo'shinni boshqarishda qo'l kelgan. Dushman mudofaasini turli usullar bilan barbod etish, raqibning yirik shaharlariga qo'qqisdan zarba berish, qal'a, qo'rg'on va hisorlarning uzoq muddat muhosara qilish, yov kuchlarini iloji boricha keng ko'lamda qurshab olib, qishloq, shahar, tuman, viloyatlarni birinketin zabt etish, dushmani batamom yakson etgungacha ta'qib qilish, taslim bo'lgan mamlakatlarni boshqarishga ishonchli kishilarni tayinlash singari amaliyotlar Amir Temur va temuriylarga ko'plab zafarlar olib kelgan. Taktika jihatdan Amir Temur armiyasi o'ziga xos xususiyatlarga

ega bo'lgan. Razvedka a'lo darajada yo'lga qo'yilgan, qismlarning janggohda yoki jangovar safda talab darajasida harakat qilishi uchun zarur tadbir va choralar ishlab chiqilgan, ularni jang paytida tezkorlik bilan boshqarishga alohida diqqat qaratilgan. O'nlik, yuzlik, minglik va tuman qo'mondonlarini tanlash masalasiga oliy bosh qo'mondon mas'ul hisoblangan. Sohibqironning harbiy san'at rivojiga qo'shgan ulkan xizmatlaridan yana biri — jang vaqtida qo'shin qanotlarini dushman hujumidan muhofaza qilish va, o'z navbatida, g'anim kuchlarini yon tomondan aylanib o'tib, unga ortdan zarba berish maqsadida tuzilgan otliq qism — qunbulning joriy etilishi bo'lgan. Bunday yangi harbiy qism Aleksandr, Gannibal, Chingizxon, Lyudovik XIV, Buyuk Fridrix kabi atoqli sarkardalar qo'shinida bo'lmagan. Shayboniyxon armiyasida bunday kiyem mavjud edi va u to'lyuma atamasi bilan nomlangan. Qo'shin to'plash haqida maxsus buyruq (tunqol) elon qilingach, hukmdor tomonidan tuzilgan ro'yxatga binoan jangchilar otulovi, qurolyarog'i, oziq-ovqati, yemxashagi bilan to'planish yeriga yetib kelgan. Har bir askarga bitta yoy, 30 ta o'q, bir sadoq, bitta qalqon, bitta qo'shimcha ot, yarim man og'irligida arqon, bir dona pishik, teri xalta va bitga qozon ajratilgan. Har 10 jangchi bir chodir, 2 belkurak, bir kerki, bitta o'roq, bir arra, bir tesha, bitta bolta va 100 dona nina olib yurishi shart hisoblangan. Sara jangchilarning har 5 tasi bitta chodirga joylashgan. O'nbegining alohida chodiri va 5 ta qo'shimcha oti bo'lgan. Yuzbegiga ham alohida chodir va 10 ta qo'shimcha ot berilgan. Mingbegi chodirdan tashqari soyabon bilan ham ta'minlangan. Sohibqiron armiyasining turli bo'linma va qismlariga 313 bek boshchilik qilgan. Ulardan dastlabki 100 tasi o'nbegilik, ikkinchi 100 tasi yuzbegilik, uchinchi 100 tasi mingbegilik lavozimlarini egallagan. Diviziya — tumanlarga Amir Temurning farzandlari, nabiralari va nomdor lashkarboshilar rahbarlik qilgan. Yetarli miqdorda qo'shin to'plangach, u ko'rikdan o'tkazilgan. Temuriylar davrida yurish yoki jangdan oldin lashkarni ko'rikdan o'tkazib, uning jangovar ruhi va holatini aniklash izchillikka aylangan. Qushinning jangovar holatini nazardan o'tkazish imtihon qilish usuli sifatida e'tirof etilgan ovgarta (ov uyushtirish)dan unumli foydalanilgan.

Temuriylar harbiy yurishlarga ko'proq kuklam, yoz va kuz mavsumlarida o'tlanishni ma'qul bilganlar. Safar qoidasiga ko'ra, har bir sarkarda o'z darajasi va lavozimiga qarab qism va bo'linmalari bilan yasol — jangovar tartibda harakat qilgan. Yasolni buzgan shaxs qattiq jazolangan. Qo'shin janggohga tushganda lashkargoh atrofi aravalar bilan to'silgan, xandaqdar bilan ihota qilingan, soqchi bo'linmalar tomonidan qo'riqlab turilgan. Yurish yoki jang paytida boshboshdoqlik, parokandalikni oldini olish maqsadida har bir bo'linma, guruh, kismning o'z paroli — o'ron belgilangan. Armiya safar chog'ida quyidagi jangovar tartibda harakat qilgan: Bosh kuchlardan ancha oldinda qaravul (avanpost), undan keyin mang'lay (hiravul)(avangard), barang'ar, juvang'ar, qo'l(markaz), chag'davul (aryergard) yurgan. Qo'shin ketidan o'g'ruq (oboz) peshmapesh kelgan. Oliy bosh qo'mondon

jang maydonini tanlashga alohida diqqat qaratgan. Janggohning tekis, keng va qo‘shin qismlarini joylashtirishga qulay bo‘lishi talab qilingan. Jang maydonining suvga yaqin bo‘lishi hamda jang vaqtida kuyosh nurining askarlar ko‘ziga tushmasligi maqsadga molik hisoblangan. Yirik muhorabalar paytida dastasi uchiga yarim oy shakli qadalgan jangovar bayroq va tug‘lar bilan bezatilgan oliy qo‘mondon borgohi balandlikka o‘rnatilgan. U yerdan jangning borishi kuzatilib turilgan.

Tarixiy manbalarda qayd etilishicha, Amir Temurning 12 ming kishilik qo‘shini jangga mana bunday tartibda kirgan. Dushman bilan dastlabki to‘qnashuvni ayg‘oqchilik bilan mashg‘ul bo‘lgan qaravul boshlab bergan. Shundan so‘ng o‘ng va chap qanot ilg‘or qismlari — barang‘ar xiravuli va juvang‘ar hiravuli madadida asosiy ilg‘or qism — mang‘lay jangga kirgan. Mang‘lay ortidan barang‘ar hamda juvang‘arning qolgan 2 bo‘lagi — chapavul va shag‘avul ketma-ket harakatga kelgan. Ushbu kuchlar dushmanni Mag‘ly6 etishga kifoya qilmasa, bosh qo‘mondon (amir ulumaro) boshchiligidagi markaz (qo‘l)(g‘o‘l) hal qiluvchi hujumga tashlangan: vdravul, qaravul, manglay (xuravul).

Sohibkiron armiyasi qatnashgan ulkan janglarning taktik borish manzarasi quyidagicha bo‘lgan: qo‘shin markazi 40 bo‘luk — polika taqsimlangan va Oliy bosh qo‘mondonga itoat qilgan. Ushbu bo‘luklarning sara jangchilardan tashkil topgan 12 bo‘luki safning 1qatorida, qolgan 28 bo‘luki 2 va 3qatorlarda joylashgan. Qirq bo‘lukning o‘ng tarafi oldida amirzodalar qismlari, so‘l tarafi oldida qarindoshlar va itshfoqchilar qismlari saf tortgan. 2qatorning barang‘arida 6 bo‘luk o‘z ilg‘ori — hiravul bilan o‘rin egallagan. Ayni shu miqsordagi bo‘luk va hiravulga juvanger ham ega bo‘lgan.

2-qator barang‘ari va juvang‘ari oldida yuqoridagi tartibda 1qator qismlari joylashgan. Uning oldida bosh ilg‘or — mang‘lay (yoki hiravuli buzurg) harakatda bo‘lgan. Yengil suvoriylardan iborat 2 bo‘luk armiyani qo‘qqisdan bo‘ladigan hamladan muhofaza qilish, dushman kuchlari harakatini kuzatish bilan band bo‘lgan.

Bobur qo‘shini dastlab an’anaviy 5 qismdan tashkil etilgan holda harakat qilgan. Keyinchalik bu jangovar tartibga jiddiy o‘zgartirishlar kiritilgan, markaz (g‘o‘l) kuchaytirilgan. Markaz o‘ng qo‘l baraig‘yar chapavul va so‘l qo‘lga taqsimlangan hamda o‘ng yon va so‘l yondan iborat xossa tobin oldida qator vazifasida harakat qilgan. Xossa tobin o‘ng va so‘ldan tarkib topgan, 3qator vazifasini o‘tagan shaxsiy gvardiya bo‘y oldidan joy olgan. Saralangan askarlardan tuzilgan xossa tobin markaz (g‘o‘l)dan kuchsizroq, bo‘ydan esa kuchliroq hisoblangan.

Temuriylarga ko‘plab zafarlar keltirgan bu harbiy tartib keyingi davrlarda Shayboniylar, Ashtarxoniylar va O‘rta Osiyo xonliklari (Buxoro, Xiva, Ko‘qon) davrida ancha o‘zgarishlarga duch kelgan.

Har qanday saltanat aql, adolat, kuch poydevorida qayt tiklaydi. Tangri saltanat tegirmonini yurgizishni hamma xalqning peshonasiga birdek bitgan emas. Tarix bunga

guvoh . Ota bobolarimiz suv boshida ko'p bor kelib ketdilar .Charx aylanib ,avlodlarga ham navbat yetdi o'tganlarni izini yodlamay oqan daryo ozanlardan suvni qayta oqizmay kuch qudrati tiklash ogir . Yana aytadilariki eskini eslamog savob . Eskini birgina eskiligicha qoladi .meros qayta tiklanib avlod "qon "iga payvand qilinsa yangilanadi chinakam ota meros mulkga aylanadi .Biz bu o'rini saltanaga poydevoriga **muhim tayanchi –kuch va uning aql zakovat tadbirkorlik uygunliki hususida** so'z yuritmoqchimiz.

Saltanat kuchi ,avvalo ,shijoatli ,jasur askarlarda namoyon boladi .Soqibquron Amir Temur jahongirlikka kirishganda yodida saqlagan to'rt narsa qatorida lashkarni o'zagini tashkil etgan uch yuz o'n xos askarni alohida takidlab o'tadi .''uch yuz o'n uch asl zotni shijozatli aql farosatli er yigitlarni atrofimga birlashtirdim .Balki ittifoqida shunday ediki , barilari go'yo bir tandek edilar .barchalarini maqsadlari ,ranglari sozlari va ishlari bitta edi .bir ishni qilaylik deb qaror qilsalar tugatmagunlaricha undan qol uzmas edilar .

Adabiyotlar .

1. Grekov B. D.,Yakubovskiy A.Yu.Oltin O'rda va uning qulashi, T., 1956;
2. Razin Ye. A., Istoriya voyennogo iskusstva, t.2, M., 1957;
3. Dadaboyev H., Amir Temurning harbiy mahorati, T., 1996.